

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

МОРОЗІЮК С. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
(Київський національний
торгівельно-економічний університет)

УДК 342.4

**СУТЬ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ
ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ МЕХАНІЗМАМИ**

У статті визначено зміст поняття механізму реалізації Конституції України, проаналізовано його спільні та відмінні риси із механізмом дії права, механізмом правового регулювання та механізмом реалізації права. У процесі порівняння реалізації конституційного права та реалізації Конституції виокремлено мету реалізації Основного Закону.

Ключові слова: Конституція України, Основний Закон, реалізація, механізм, правове регулювання.

В статье определено содержание понятия механизма реализации Конституции Украины, проанализированы его общие и отличительные черты с механизмом действия права, механизмом правового регулирования и механизмом реализации права. В процессе сравнения реализации конституционного права и реализации Конституции выделена цель реализации Основного Закона.

Ключевые слова: Конституция Украины, Основной Закон, реализация, механизм, правовое регулирование.

The article defines meaning of the terms – mechanism of realization of the Constitution of Ukraine, is analyzed differences and similarities of the mechanism of action of the law, mechanism of the legal regulation and mechanism of the law realization. During the comparison of the realization of the constitutional law and realization of the Constitution was distinguished the purpose of realization the Basic Law.

Key words: Constitution of Ukraine, Basic Law, realization, mechanism, legal regulation.

Вступ. Реалізація Конституції за своєю суттю є своєрідним процесом, якому властиві власні елементи, стадії, етапи, з'ясування особливостей яких забезпечує повне розуміння досліджуваного явища. Окрім того, цей процес не є чимось ізольованим, він існує поряд із іншими процесами та механізмами. Досить тісним є зв'язок механізму реалізації Конституції із механізмом реалізації права, механізмом дії права, а також механізмом правового регулювання.

Дослідження механізму реалізації Конституції більшою мірою було зосереджено на вивченні окремих його елементів чи стадій, водночас поза увагою залишався комплексний аналіз досліджуваного явища та його взаємозв'язок із іншими процесами.

Дослідженню процесу реалізації та його механізму присвятили свої праці такі науковці, як С.С. Алексєєв, Н.В. Вітрук, Л.М. Завадська, О.В. Зайчук, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, О.О. Лукашева, Ю.С. Решетов, О.Ф. Скакун, В.М. Сирих, Ю.С. Шемшученко, Л.С. Явич та інші. Однак у науці конституційного права досі актуальним залишається питання механізму реалізації Основного Закону.

Постановка завдання. Метою статті є визначення змісту механізму реалізації Конституції, його співвідношення із механізмом реалізації права, механізмом дії права, механізмом правового регулювання, а також особливостей взаємодії зазначених механізмів.

Результати дослідження. Дослідження суті механізму реалізації Конституції вважаємо за доцільне розпочати із визначення співвідношення між вказаним та суміжними механізмами.

У науковій літературі під поняттям «механізм» розуміють спосіб функціонування, систему засобів впливу [1, с. 97]. С.С. Алексєєв під механізмом правового регулювання пропонує розуміти спеціально-юридичний вплив суб'єктивного і об'єктивного права, усієї системи юридичних засобів на суспільні відносини з метою досягнення певних результатів [2, с. 76]. На думку науковця, механізм правового регулювання містить три основні стадії (формування і загальної дії норм права; виникнення правовідносин; реалізації прав та обов'язків) і одну факультативну (стадію правозастосування). Відповідно до цих стадій виокремлюються і чотири основні елементи механізму правового регулювання (норми права; правовідносини; акти реалізації прав та обов'язків; правозастосовчі акти) [3, с. 28–29].

О.Ф. Скакун вважає, що під механізмом правового регулювання слід розуміти процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний за допомогою системи правових засобів і форм із метою задоволення публічних і приватних інтересів, забезпечення правопорядку («належне» у праві стає «сущим»), тобто норми права перетворюються на правомірну поведінку суб'єктів права) [4, с. 265].

Під механізмом правового регулювання розуміють також сукупність усіх правових засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини. Правові норми закріплюють, крім зобов'язань та заборон, певні можливості людини та громадянина, тобто його суб'єктивні права. Реалізація прав і свобод – це форма їх буття, що зводиться до переведення соціальних благ, що закріплені нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою (особами) з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів [5, с. 218].

Однією із стадій правового регулювання (поряд із правовою регламентацією суспільних відносин та виникненням суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) В.В. Копейчиков визначає реалізацію суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [6, с. 221]; на його думку, реалізація суб'єктивних прав громадян – це сукупність різноманітних дій, певний процес, в результаті якого громадянин, котрі мають конкретний вид суб'єктивних прав, досягають тих реальних, різноманітних цілей, інтересів, благ, які за цими правами стоять [7, с. 103]. При цьому реалізація прав та свобод – це не лише закріплення за громадянином чітко окресленого і достатньо конкретного суб'єктивного права, але й сама матеріалізація цього права, дійсне отримання громадянином того блага, яке складає зміст цього права. Це регламентований нормами права, демократичний за своїм змістом і формою здійснення процес, який забезпечує кожному громадянину ті матеріальні та духовні блага, які лежать в основі належних йому суб'єктивних прав, а також захист цих прав від будь-яких посягань [8, с. 50–52].

Таким чином, на прикладі правового регулювання прав людини та їх реалізації науковцями проведено певне ототожнення між юридичною регламентацією права (механізмом правового регулювання) та реалізацією права.

В.М. Сирих вважає, що механізм правового регулювання відповідно до стадій правового регулювання підрозділяється на три компоненти: механізм правотворчості, механізм реалізації норм права, механізм державного примусу. Під механізмом правореалізації він розуміє сукупність правових засобів, які повинні забезпечити реалізацію чинних норм права в конкретних правовідносинах. Серед зазначених засобів науковець виокремлює: методи

тлумачення норм права; договори та угоди; правові засоби, які використовуються державою з метою охорони та забезпечення належного виконання зобов'язань учасниками конкретних правовідносин; акти застосування норм права [9, с. 167]. З такою точкою зору погодитись не можемо, оскільки вважаємо, що механізм реалізації права є самостійним механізмом, а не окремою стадією механізму правового регулювання.

Відмінність механізму правового регулювання та механізму реалізації права, на нашу думку, полягає у їх різному функціональному призначенні. Механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання суспільних відносин, в той час як механізм реалізації права – єдність правових засобів, за допомогою яких матеріалізуються правові приписи. Результатом дії механізму правового регулювання є стан урегульованості відносин правом, результатом же дії механізму реалізації є втілення такого права в суспільних відносинах.

У той же час і механізм реалізації права, і механізм правового регулювання мають спільний регулятивний елемент. Правореалізаційні засоби виконують регулятивну функцію, яка полягає в тому, що вони повинні забезпечити практичне використання юридичних засобів нормативного характеру, які є елементом механізму правового регулювання, з метою реального здійснення суб'єктами правовідносин своїх прав та обов'язків.

Таким чином, механізм правового регулювання та механізм реалізації права використовують спільний нормативний інструментарій, що має наслідком виникнення в обох механізмів спільного регулятивного елементу, при цьому досліджувані механізми мають різне функціональне призначення.

Поряд із механізмом реалізації права вживається також термін «механізм дії права». Комплексно механізм дії права було досліджено В.І. Гойманом, який визначає цей механізм як складну організовану систему соціально-правових засобів (принципів, приписів, інститутів, дій або заходів соціального і юридичного характеру), яка розглядається у єдності і взаємозв'язку із соціальною діяльністю людей, їх інтересами і потребами, пов'язану із забезпеченням досягнення цілей цієї діяльності у певних суспільних умовах і певними конструктивними (правовими) засобами [10, с. 118].

Р.А. Ромашов, характеризуючи дію права як сукупність визнаних державою і тих, що мають юридичну силу формальних джерел права, підкреслює, що чинним право може вважатись як із формальної (факт юридичного закріплення норми права у відповідному джерелі), так і з фактичної (норми права здійснюють реальний вплив на суспільні відносини) точок зору. У межах зазначеного підходу вчений пов'язує дію права з наявністю таких факторів, як наявність формального джерела права, що має юридичну силу; наявність правосуб'єктних осіб, носіїв суб'єктивних прав та обов'язків, реалізація яких залежить від дії права; конкретні життєві обставини, з наявністю (відсутністю) яких пов'язується дія права [11, с. 216–217]. Зазначену точку зору вважаємо спірною, оскільки науковцем нівелюється відмінність між фактичною дією права та правовим регулюванням.

Поділяємо позицію науковця В.І. Червонюк, який зазначає, що дія права – це його властивість (здатність) у певному середовищі здійснювати ідейно-мотиваційний вплив на особу, спільність людей та внаслідок цього забезпечувати у відповідності до своїх цілей, принципів та приписів правомірний характер людської діяльності і вчинків. Зазначене надає можливість виокремити два рівні дії права: рівень існування (сприйняття права) та рівень соціально-правових дій (реального функціонування права). На рівні існування право має ідейно-мотиваційний вплив, воно повинно бути сприйнято суспільною свідомістю у якості орієнтира поведінки суб'єктів. Рівень соціально-правових дій має функціональне спрямування та пов'язаний із правомірною діяльністю суб'єктів права [12, с. 101–103].

Дія права безпосередньо пов'язана із впливом на свідомість і поведінку людей, а через них – і на широке коло суспільних відносин за допомогою неправових засобів (психологічних, ідеологічних та ін.). Інакше кажучи, під час правового впливу відповідність поведінки суб'єктів приписам правових норм досягається без використання спеціальних правових засобів і механізмів, тобто без виникнення і здійснення правовідносин, без встановленої обов'язкової процедури застосування норм права тощо [13, с. 30].

На нашу думку, ефективний механізм дії права забезпечує передумови для механізму реалізації права, однак кожен із зазначених вище механізмів є самостійним, оскільки володіє власними елементами – засобами, способами та формами впливу, а також має власну мету, досягнення якої визначає рівень його ефективності. Механізм дії права забезпечує об'єктивацію правової норми в певній формі та її готовність у будь-який момент бути втіленою в конкретних правовідносинах, однак не охоплює процес самого втілення.

Самостійними є терміни «реалізація права» та «реалізація закону», а тому, відповідно, різняться і їх механізми.

Юридична наука неоднозначно визначає термін «реалізація права». Одні науковці вбачають його зміст у певному, чітко визначеному процесі втілення правових приписів у поведінці суб'єктів права. Під реалізацією права розуміють перетворення, втілення юридичних норм у життя шляхом правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин (державних органів, посадових осіб, громадських об'єднань і громадян) [14, с. 412]. Згідно із іншою точкою зору поняття реалізації права визначається як досягнення повної відповідності між вимогами норм вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення та фактично вчиненими діями.

Реалізацію конституційного права слід розглядати в контексті реалізації конституційно-правових норм, у залежності від особливостей яких і застосовується відповідна форма реалізації, наприклад, норм-заборон – в утриманні від вчинення певних дій, уповноважуваних норм – у використанні наданих правомочностей тощо.

Процес же реалізації Конституції є значно складнішим, оскільки остання об'єднує в собі основи різних галузей права, а тому результатом її реалізації є не просто певні правовідносини, а такі відносини, що у своїй сукупності становлять конституційний лад держави.

Правореалізація, на думку Ю.С. Решетова, є найбільш суттєвою стороною дії права. Тому їх не можливо протиставляти. Реалізація – завжди активна, цілеспрямована, соціально і юридично значима правомірна поведінка суб'єктів. Реалізація являє собою задоволення конституційних інтересів і потреб у правомірній діяльності суб'єктів права. Реалізація конституційних норм являє собою одну із форм дії Конституції [15, с. 23].

Конституція діє протягом усього часу, поки вона має юридичну силу. Дія – це динамічний фактор владно-правового впливу на розвиток держави і суспільства. Конституційний акт після його створення вводиться в дію в установленому законом порядку, з цього моменту починається безперервний процес його дії. Поняттям «реалізація Конституції» охоплюється комплекс заходів, спрямованих на втілення в життя чинної Конституції. При цьому мова йде про систематичну, постійну, цілеспрямовану діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, а також громадян та їх об'єднань, спрямовану на те, щоб конституційні норми стали регулятором реальних суспільних відносин.

Таким чином, дія – це не завжди реалізація Конституції, але в будь-якому випадку дія Основного Закону забезпечує юридичну можливість такої реалізації, готовність забезпечувати фактичний вплив на суспільні відносини. Реалізація ж починається тоді, коли «дією» Конституції скористалися відповідні суб'єкти і її регулятивний вплив знайшов свій об'єкт. Без цього органічного зв'язку конституційних норм із соціальною практикою реалізації ще немає. Реалізація не охоплює всіх аспектів дії Конституції, вона починається на певному етапі і набуває специфічних форм. Поняттям «реалізація» охоплюється певний процес, система засобів і заходів, спрямованих на втілення в життя чинної Конституції, досягнення передбачених у ній соціальних цілей.

Повертаючись до дослідження співвідношення понять «реалізація права» (конституційного) та «реалізація закону» (Конституції), слід погодитись із Т.Д. Зражевською, яка зазначила, що досягнення цілей реалізації є критерієм відмінності між досліджуваними поняттями [16, с. 27]. Коли мова йде про реалізацію права, неможливо визначити певну єдину ціль, яка буде досягнута в ході реалізації права загалом, на відміну від реалізації закону, де ціль визначається законотворцем у момент затвердження акту.

Мета, на досягнення якої спрямований процес реалізації закону, визначається у його преамбулі або впливає із його змісту. Наприклад, метою реалізації Закону України «Про

громадянство» є врегулювання процедури набуття та припинення громадянства, повноваження органів державної влади в цій сфері тощо; метою прийняття Закону України «Про статус народного депутата України» є врегулювання прав, обов'язків та відповідальності народних депутатів тощо.

Що стосується Конституції, то мета її реалізації є більш загальною, оскільки Основний Закон охоплює як конституційно-правові, так і інститути інших галузей права. Враховуючи широкий спектр регулятивного впливу Конституції, вважаємо за доцільне виділяти насамперед мету її реалізації, а вже виходячи із мети – виокремлювати цілі.

Метою реалізації Конституції України є становлення конституційного ладу, тобто системи правовідносин, що опосередковують державний та суспільний лад, правовий статус особи, народовладдя, територіальний устрій, основи національної безпеки на засадах, визначених Конституцією. У той же час слід враховувати, що метою конституційного законодавства (усього масиву нормативно-правових актів) є встановлення конституціоналізму, тобто верховенства Конституції в суспільстві та державі, урегульованості її нормами основних суспільних відносин. Категорія конституціоналізму також охоплює собою і елементи реалізації Конституції, що є логічним, оскільки конституційне законодавство повинно забезпечувати втілення в життя конституційних положень.

Відповідно до вказаної мети реалізації Конституції визначимо завдання її реалізації, які вважаємо за доцільне виділяти в кожній із найважливіших сфер регулювання окремо, оскільки це забезпечить повнішу характеристику завдань.

Щодо становлення державного та суспільного ладу на засадах, визначених Основним Законом, то до завдань реалізації Конституції у цій сфері відносимо побудову правової, демократичної, соціальної держави; здійснення державної влади шляхом її розподілу на гілки таким чином, що унеможливує її зосередження в руках однієї гілки; дію механізму стримувань і противаг; гарантування місцевого самоврядування; побудову громадянського суспільства; забезпечення свободи політичної діяльності; організацію суспільного життя на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Щодо правового статусу особи завданнями реалізації Конституції є визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; утвердження і забезпечення прав людини; неможливість скасування, звуження змісту або обсягу прав людини; забезпечення рівності усіх людей у їх гідності та правах; невідворотність юридичної відповідальності за порушення прав людини.

Щодо народовладдя завданнями Конституції є утвердження народу як єдиного джерела влади; забезпечення народного суверенітету, можливість участі народу в управлінні державою; гарантування народного волевиявлення, втілення його результатів у життя.

Щодо територіального устрою завданнями реалізації Конституції є забезпечення оборони України, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності країни в межах її державних кордонів; забезпечення державної безпеки і захист державного кордону; утвердження унітарності країни; децентралізація місцевої влади, збалансованість соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Щодо основ національної безпеки завданнями реалізації Конституції є захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави; забезпечення сталого розвитку суспільства; виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам; боротьба із корупцією; забезпечення інформаційної безпеки; протидія тероризму, злочинній діяльності проти миру та безпеки людства.

Досягнення мети реалізації Конституції України та визначених відповідно до неї завдань є показником ефективності механізму реалізації Основного Закону.

Отже, під механізмом реалізації Конституції України слід розуміти систему правових, економічних, соціальних елементів, які за допомогою відповідних способів та форм за посередництва суб'єктів конституційних правовідносин забезпечують переведення приписів Основного Закону з ідеального в реальний стан, у результаті чого відбувається досягнення мети та завдань Конституції.

Висновки. Механізм реалізації Конституції України є самостійним та здійснюється за допомогою власних елементів у притаманних йому формах. Вказаний механізм забезпечується механізмом дії права, який створює передумови для реалізації.

Досить тісним є зв'язок механізму правового регулювання та механізму реалізації Конституції, зокрема вказані механізми використовують єдиний нормативний елемент, однак різняться індивідуальним цільовим призначенням.

Що стосується співвідношення понять «реалізація конституційного права» та «реалізація Конституції», то слід зазначити, що вони різняться своєю метою, яка для реалізації права полягає у втіленні у суспільних відносинах правових норм, а для Конституції України – у становленні конституційного ладу, що зумовлює необхідність існування двох окремих механізмів.

Список використаних джерел:

1. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах / Отв. ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – Т. 3: Государство, право, общество. – 712 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права: Курс лекций: В 2-х томах / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 359 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: Курс лекций: В 2-х томах / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
4. Скакун О.Ф. Теория права і держави / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009 – 520 с.
5. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
6. Загальна теорія держави і права / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.
7. Копейчиков В.В., Сущук З.И. Реальный социализм: демократия, личность, права человека / В.В. Копейчиков, З.И. Сущук. – К.: Вища школа, 1983. – 152 с.
8. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма / Е.В. Аграновская, Н.В. Витрук, В.В. Копейчиков и др.; Под ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Наука, 1983. – 264 с.
9. Сырых В.М. Теория государства и права / В.М. Сырых. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2007. – 704 с.
10. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ). Дисс. на соиск науч. степени докт. юрид. наук: 12:00:01 / В.И. Гойман. – М., 1992. – 487 с.
11. Ромашов Р.А. Теория государства и права / Р.А. Ромашов. – СПб.: Питер, 2006. – 254 с.
12. Червонюк В.И. Теория государства и права / В.И. Червонюк. – М.: Инфа-М, 2003. – 256 с.
13. Личность и уважение к закону: Социологический аспект / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев и др. – М.: Наука, 1979. – 285 с.
14. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
15. Решетов Ю.С. Механизм ириворсализации в условиях развитого социализма / Ю.С. Решетов. – Казань: Издательство Казанского Университета. 1980. – 165 с.
16. Зражевская Т.М. Реализация конституционного законодательства. Проблемы теории и практики: Автореф. дисс. на соиск ученой степени докт. юрид. наук: 12.00.02 / Т.М. Зражевская. – Саратов, 2000. – 39 с.

